

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. МІСЦЕ І РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ.....	6
1.1. Економічна сутність соціального страхування.....	6
1.2. Становлення соціального страхування в сучасному розумінні.....	23
1.3. Суспільно-економічна роль соціального страхування.....	35
РОЗДІЛ 2. РЕЗЕРВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	48
2.1. Напрямки державного регулювання системи соціального страхування в Україні.....	48
2.2. Пріоритети реформування системи соціального страхування в Україні.....	60
2.3. Соціальне партнерство та соціальна відповідальність: єдність мети та відмінності у функціонуванні.....	74
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	84
3.1. Вплив світової фінансової кризи на функціонування системи соціального страхування.....	84
3.2. Регулювання ринку праці в умовах наслідків світової фінансової кризи.....	99
3.3. Міжнародний досвід адаптації системи соціального страхування до наслідків світової фінансової кризи та міграційних процесів.....	115
РОЗДІЛ 4. СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ДО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	133
4.1. Роль переходу до інформаційного суспільства для функціонування системи соціального страхування.....	133
4.2. Вплив концепції соціальних інвестицій на систему соціального страхування.....	144
4.3. Соціальне страхування у контексті розвитку інформаційних технологій.....	159
РОЗДІЛ 5. СУЧАСНІ ДЕМОГРАФІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЯК ФАКТОР ЗМІН СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	171
5.1. Тенденція падіння народжуваності та її вплив на систему соціального страхування.....	171

5.2. Демографічна тенденція старіння населення: загрози для системи пенсійного забезпечення.....	185
5.3. Потенціал недержавного пенсійного забезпечення щодо компенсації негативних демографічних тенденцій.....	200
ВИСНОВКИ.....	239
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	249

ВСТУП

Соціальне страхування здійснює важливий внесок у розбудову сучасного прогресивного суспільства та реалізацію на практиці концепції соціальної держави. Спектр стратегічних завдань, що знаходять вирішення за допомогою соціального страхування, є значним і в подальшому лише розширюватиметься. Крім міцної основи соціального захисту працюючих, даний соціальний інститут сприяє підвищенню стабільності в суспільстві та економіці, сприяє гармонізації відносин у трудових колективах. Концепція трьохстороннього обговорення суспільних проблем та пошуку компромісу, покладена в основу системи соціального страхування, забезпечує суспільство ефективним інструментарієм покращення соціального клімату в країні. Вище зазначене обумовлює актуальність представленого у даній монографії дослідження.

Соціальне страхування у значній мірі знаходиться під впливом усіх сучасних соціально-економічних тенденцій, які стосуються сфери найманої праці. Однією із проблем соціального страхування є тенденція зміни умов і характеру праці при переході до інформаційного суспільства. Дослідження даної проблематики має вдосконалити управління процесом переходу до інформаційного суспільства, мінімізувати дію факторів, що негативно впливають на ефективність соціального страхування найманих працівників. У відповідь на виклики сучасних світових тенденцій до основних пріоритетів подальшого розвитку необхідно включити завдання збереження та вдосконалення ефективності системи соціального страхування.

Сучасні світові тенденції не сприяють розвитку системи соціального страхування. Приймаючи за основу дану тезу, очевидним стає завдання пошуку можливостей скорочення витрат у системі соціального страхування на одиницю корисного результату її функціонування. Найбільші резерви підвищення ефективності соціального страхування в Україні криються у здійсненні пенсійної реформи. Проведення відповідної реформи повинне знизити демографічне навантаження на працююче населення, а також сприяти швидкій адаптації суспільства до змін демографічного та соціально-економічного фону. Солідарна пенсійна система не здатна протидіяти сучасним демографічним змінам, що викликані старінням населення та падінням народжуваності. В Україні є резерви щодо вдосконалення недержавного пенсійного забезпечення, їх використання підвищить рівень пенсійного забезпечення громадян та ефективність системи соціального страхування в цілому. Справедлива та економічно ефективна система соціального страхування є запорукою стабільності та процвітання суспільства, впливає на показники якості життя населення та постає одним із пріоритетів подальшого соціально-економічного розвитку країни.

РОЗДІЛ 1

МІСЦЕ І РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ

1.1. Економічна сутність соціального страхування

Соціальна політика об'єктивно є значимою сферою інтересів сучасного суспільства і важливою частиною діяльності будь-якої держави. У конкретні історичні періоди в діяльності держави реалізовувалися різні варіанти соціальної політики, що ґрунтувалися на сформованих релігією, мораллю і традиціями уявленнях про справедливість, взаємини держави і суспільства. Діапазон визначень соціальної політики у закордонній і вітчизняній науці є широким. Звертає на себе увагу той факт, що більшість закордонних вчених є прихильниками індивідуального підходу в соціальній політиці і, крім того, розглядають її як безумовну функцію суспільства, а не держави. У вітчизняній літературі дослідники перше місце в соціальній політиці відводять державі, а не суспільству (в особі громадських організацій та інститутів). Незважаючи на серйозні відмінності в понятійних уявленнях, всі автори визнають важливість соціальної політики для сучасної держави. Крім того, домінуючим стає уявлення про необхідність свідомого управління соціальними процесами, важливість розробки і реалізації соціальних технологій.

Основним інструментом соціальної політики, призначеним для вирішення проблеми нерівності особистих доходів громадян, що виникає з причин інших, ніж різниця у продуктивності праці та загальній ефективності трудової діяльності, тобто з об'єктивних, незалежних від самої особи причин, є соціальне забезпечення (соціальний захист).

У своїх базових документах – Статуті, деклараціях, конвенціях, рекомендаціях – Міжнародна організація праці (МОП) створила систему рекомендацій з організації національних систем соціального захисту, яка включає: 1) визначення цілей і принципів соціального захисту; 2) рольові функції держави і соціальних суб'єктів; 3) визначення рівнів соціальних гарантій; 4) організаційні, фінансові і правові механізми.

До кола найважливіших цілей соціального забезпечення, і зокрема соціального страхування, МОП відносить:

- гарантовану й адекватну заміну втраченого доходу, реалізацію права на досягнення свого матеріального добробуту і духовного розвитку в умовах свободи і достоїнства, економічну стійкість і рівні можливості;
- гарантований і широкий доступ до служб медичного обслуговування;
- наявність гарантованих основних фінансових ресурсів.

Позиція МОП щодо системи соціального страхування полягає в тому, що в порівнянні з іншими методами колективного соціального забезпечення (наприклад, соціальною допомогою або корпоративними системами) даний інститут захисту має ряд важливих переваг:

- залучення працівників (від яких потрібне здійснення внесків) – матеріально і морально – у процес захисту їх здоров'я і працездатності;
- створення спеціалізованих (а тому і вискоєфективних) страхових установ, що займаються винятково організацією профілактики, медичним обслуговуванням, наданням грошових виплат, що забезпечуються однією і тією ж організацією;
- гарантія певних прав (і, відповідно, збереження самоповаги у тих осіб, які здійснюють внески), що захищає від довільних рішень органа, відповідального за виплату допомоги;
- гарантія виплат шляхом виділення певних ресурсів і розподілу витрат протягом тривалого періоду згідно страховим (актуарним) розрахункам.

Високий і надійний рівень соціального захисту, що досягається в соціальному страхуванні, забезпечується гарантіями основних фінансових ресурсів. Це, у свою чергу, передбачає наявність зусиль основних соціальних суб'єктів (роботодавців і працівників) щодо втілення в життя комплексу заходів, які включають у себе обов'язкове поєднання механізмів забезпечення мінімального рівня допомоги і механізмів відшкодування втраченого заробітку.

Підсумовуючи все вище зазначене, підкреслимо, що наявність в державі системи соціального страхування є одним із проявів цивілізованого громадянського суспільства. Необхідність соціального страхування зумовлена такими причинами: наявністю громадян, які не беруть участі у суспільно корисній праці, а тому не можуть утримувати себе за рахунок заробітної плати; наявністю громадян, які є дієздатними, але не мають можливості реалізувати свою дієздатність.

Соціальне страхування впливає на підвищення ефективності діяльності підприємства через матеріальне забезпечення та охорону здоров'я працівників. Воно створює необхідні економічні передумови для збереження працездатності економічно активної частини населення і забезпечення умов для нормального існування громадян у разі втрати працездатності.

Соціальне страхування є фінансовою категорією, яка виражає економічні відносини, що виникають в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також для охорони здоров'я. Соціальне страхування – система відносин, яка передбачає надання громадянам

страхового захисту у випадку втрати можливості працювати або настання хвороби. Соціальне страхування поділяється на добровільне соціальне страхування та загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Добровільне соціальне страхування – система відносин щодо повної або часткової компенсації застрахованим особам (в окремих випадках членам їх сімей) втраченого заробітку (внаслідок неможливості брати участь у суспільній праці), а також витрат на лікування (внаслідок настання хвороби), яка здійснюється за рахунок коштів фондів, що формуються із добровільно сплачених застрахованими особами та/або роботодавцями страхових внесків. Добровільне соціальне страхування здійснюється на основі загальних принципів страхування. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцями, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Залежно від страхового випадку є такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: 1) пенсійне страхування; 2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; 3) страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; 4) страхування на випадок безробіття.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи, страхувальники і страховики. Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Страхувальниками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є роботодавці та застраховані особи, якщо інше не передбачено законами України. Страховиками є цільові страхові фонди з: 1) пенсійного страхування; 2) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; 3) страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; 4) страхування на випадок безробіття. Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо збору страхових внесків та надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків. Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та

соціальних послуг. Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

1. Особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту): а) на підприємствах, в організаціях, установах незалежно від їх форм власності та господарювання; б) у фізичних осіб.
2. Особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадяни - суб'єкти підприємницької діяльності.

Страховий стаж – це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством. Особливості обчислення страхового стажу з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування визначаються відповідними законами України. Роботодавцем вважається:

1. Власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання і фізичні особи, які використовують найману працю.
2. Власники розташованих в Україні іноземних підприємств, установ та організацій (у тому числі міжнародних), філій та представництв, які використовують працю найманих працівників.

Страховий ризик – обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Страховий випадок – подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням надаються такі види соціальних послуг та матеріального забезпечення:

1. Пенсійне страхування: а) пенсії за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); б) пенсії у зв'язку з втратою годувальника, крім передбачених страхуванням від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання; в) медичні профілактично-реабілітаційні заходи; г) допомога на поховання пенсіонерів.
2. Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням: а) допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною); б) допомога по вагітності та пологах; в) допомога при народженні дитини та по догляду за нею; г) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від

нещасного випадку на виробництві); д) забезпечення оздоровчих заходів.

3. Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання: а) профілактичні заходи по запобіганню нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням; б) відновлення здоров'я та працездатності потерпілого; в) допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; г) відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним своїх трудових обов'язків; д) пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; е) пенсія у зв'язку із втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; ж) допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.
4. Страхування від безробіття: а) допомога по безробіттю; б) відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією; в) матеріальна допомога безробітному та членам його сім'ї; г) дотація роботодавцю для створення робочих місць; д) допомога на поховання безробітного.

До страхових випадків, з настанням яких надаються матеріальне забезпечення та соціальні послуги, належать: 1) тимчасова непрацездатність; 2) вагітність і пологи, догляд за малолітньою дитиною; 3) інвалідність; 4) хвороба дитини; 5) досягнення пенсійного віку; 6) смерть годувальника; 7) безробіття; 8) соціальні послуги та інші матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами; 9) нещасний випадок на виробництві; 10) професійне захворювання.

Виплати та надання соціальних послуг, на які має право застрахована особа за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, може бути припинено: 1) якщо виплати призначено на підставі документів, що містять неправдиві відомості; 2) якщо страховий випадок стався внаслідок дії особи, за яку настає кримінальна відповідальність; 3) якщо страховий випадок стався внаслідок умисної дії особи; 4) внаслідок невиконання застрахованою особою своїх обов'язків щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування; 5) в інших випадках, передбачених законами. Основними джерелами коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування є внески роботодавців і застрахованих осіб. Бюджетні та інші джерела коштів, необхідні для здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування, передбачаються відповідними законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з кожного

його виду визначаються виходячи з того, що вони повинні забезпечувати:

- 1) надання особам матеріального забезпечення та соціальних послуг, передбачених законодавством;
- 2) фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків;
- 3) створення резерву коштів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам;
- 4) покриття витрат страховика, пов'язаних із здійсненням загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Розміри внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування залежно від його виду щорічно встановлюються Верховною Радою України відповідно для роботодавців і застрахованих осіб з кожного виду страхування на календарний рік у відсотках одночасно із затвердженням Державного бюджету України, якщо інше не передбачено законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування залежно від його виду встановлюються з кожного виду страхування, як правило, на календарний рік у відсотках: 1) для роботодавців – до сум фактичних витрат на оплату праці та інших виплат найманим працівникам, які підлягають обкладенню прибутковим податком з громадян; 2) для фізичних осіб – до сум оподаткованого доходу (прибутку). Внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань сплачує виключно роботодавець. Законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування визначаються: 1) джерела та порядок формування коштів цільових страхових фондів для забезпечення осіб, які повністю або на певний час звільняються від сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 2) порядок здійснення платежів і резервування коштів, строки сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Соціальний захист у суспільстві виконує ряд дуже важливих функцій, крім підтримки знедолених. З його допомогою здійснюється перерозподіл доходів, реалізується соціальна справедливість. Перерозподіл здійснюється в трьох напрямках. По-перше, це горизонтальний перерозподіл між платниками внесків і одержувачами допомоги (наприклад, між бездітною родиною і родиною з дітьми). По-друге, це вертикальний перерозподіл, обумовлений прогресивним характером пов'язаних із заробітною платою внесків і ослабленням залежності від заробітної плати при здійсненні виплат. По-третє, це віковий перерозподіл між молодими і літніми членами суспільства. Зрозуміло, що це взаємозалежні форми перерозподілу доходів і вони органічно повинні доповнювати одна одну, однак особливості функціонування кожної з них припускають різні заходи для їх становлення і розвитку. Усвідомлення складності розвитку ринкової економіки і складності процесу відтворення

системи соціального захисту і соціального страхування ще недостатньо для того, що забезпечити їх ефективний розвиток. Значною мірою це зв'язано з тим, що суспільство ще не повністю усвідомило ті недоліки, які мають місце у системі соціального страхування і були успадковані з минулих часів, коли вона створювалася в принципово іншій соціально-політичній та економічній системі.

З переходом до ринкових відносин дедалі очевидною стає необхідність участі працівників у фінансуванні фондів соціального страхування, що дає їм можливість самим впливати на рівень свого соціального захисту в разі настання страхових випадків. Перехід від фінансування загальнообов'язкового державного соціального страхування через систему податків до системи внесків має принципове значення, оскільки поняття “соціальний податок” та “страхові внески” відрізняються як за соціально-економічною природою, так і за роллю і призначенням у соціальному захисті. Страхові внески – це форма резервування заробітної плати, яка забезпечує матеріальні виплати та надання соціальних послуг працівникам в разі настання страхового випадку.

Останнім часом у сфері фінансування загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснюються значні зміни. Зокрема, запроваджено єдиний соціальний внесок, що передбачає зосередження функцій, пов'язаних з формуванням страхових коштів (збору, обліку, контролю за повнотою і своєчасністю сплати єдиного соціального внеску) та ведення єдиної для усіх фондів інформаційної бази в одному уповноваженому органі, що має забезпечити прозорість фінансових потоків, підвищити платіжну та звітну дисципліну платників страхових внесків, забезпечити збільшення надходжень до фондів та цільове використання страхових коштів. Система збору та обліку єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування дозволяє:

- забезпечити додаткові надходження страхових коштів за рахунок розширення бази сплати страхових внесків, виведення заробітної плати з тіньового сектору за рахунок кращого контролю;
- більш раціонально використовувати кошти соціального страхування за рахунок уникнення дублювання страховими фондами функцій, пов'язаних із формуванням страхових коштів, що спрямовуються на утримання адміністративного апарату, відповідального за збір, облік та контроль за сплатою страхових внесків, в тому числі відмовитись від взаєморозрахунків між фондами соціального страхування;

- забезпечити повну прозорість фінансових потоків для суб'єктів системи загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- надати можливість застрахованим особам в будь-який час отримувати інформацію про те, які страхові внески та в які фонди здійснює за них роботодавець;
- більшою мірою переорієнтувати функції та структури фондів соціального страхування на роботу із населенням.

Управління коштами соціального страхування входить до компетенції цільових страхових фондів (фондів соціального страхування). Цільові страхові фонди є органами, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, провадять збір та акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечують фінансування виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та здійснюють інші функції згідно з затвердженими статутами. Усі застраховані громадяни є членами відповідних цільових страхових фондів залежно від виду соціального страхування. Страхові фонди є некомерційними самоврядними організаціями. Цільові страхові фонди не можуть займатися іншою діяльністю, крім тієї, для якої їх створено, та використовувати свої кошти на цілі, не пов'язані з цією діяльністю. Кошти цільових страхових фондів не включаються до складу Державного бюджету України. Управління страховими фондами здійснюється на паритетній основі державою та представниками суб'єктів соціального страхування. Управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснюють правління та виконавчі дирекції зазначених страхових фондів.

Правління цільового страхового фонду: 1) затверджує документи, що регламентують внутрішню діяльність фонду, в тому числі виконавчої дирекції; 2) подає у встановленому порядку пропозиції щодо визначення розмірів загальнообов'язкових внесків для забезпечення відповідного виду соціального страхування (за винятком страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання); 3) затверджує проекти річних бюджетів фонду та звіти про їх виконання, порядок використання коштів з окремих видатків бюджету фонду; 4) створює резерви коштів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам; 5) розглядає кандидатури та затверджує на посадах керівника виконавчої дирекції фонду та його заступників; 6) спрямовує та контролює діяльність виконавчої дирекції страхового фонду та її робочих органів; 7) визначає кадрову політику; 8) здійснює інші функції, передбачені статутом страхового фонду. Порядок обрання правління страхового фонду визначається законами України з окремих видів соціального страхування.

Виконавча дирекція страхового фонду є виконавчим органом правління фонду, який забезпечує виконання рішень правління. Виконавча дирекція є підзвітною правлінню фонду та здійснює діяльність від імені страхового фонду в межах та порядку, що визначаються його статутом та положенням про виконавчу дирекцію, яке затверджується правлінням страхового фонду. Керівник виконавчої дирекції входить до складу правління страхового фонду з правом дорадчого голосу. Робочими органами виконавчої дирекції є її територіальні відділення.

Нагляд за діяльністю цільових фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування здійснює Наглядова рада. Наглядова рада здійснює контроль за виконанням статутних завдань та цільовим використанням коштів відповідним фондом із загальнообов'язкового державного соціального страхування. З цією метою до складу Наглядової ради входять у рівній кількості представники від застрахованих громадян, роботодавців та держави. Склад Наглядової ради та її повноваження визначаються законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Соціальне страхування виконує величезну роль у розбудові громадянського суспільства. Коло проблем, що знаходять вирішення за допомогою соціального страхування, вражає. Крім міцної основи соціального захисту працюючих, даний соціальний інститут сприяє підвищенню стабільності в суспільстві й економіці, сприяє гармонізації відносин у трудових колективах. Із розвитком суспільства місце і роль соціального страхування зростають, що обумовлено все більшим охопленням населення обов'язковим соціальним страхуванням, переходом колишніх соціалістичних країн від державного соціального забезпечення до сучасних систем соціального захисту населення, розвитком демократії і підсиленням соціального захисту найважливіших прав людини в сучасних цивілізованих державах, розширенням програм соціального страхування, зростанням рівня пенсій і стандартів якості соціальних послуг, підвищенням їх вартості і зростанням доходів населення.

Найважливішою економічною функцією соціального страхування є створення необхідних умов для відтворення трудових ресурсів. За допомогою соціального страхування суспільство вирішує такі задачі: 1) формування грошових фондів, із яких покриваються витрати, пов'язані із утриманням непрацездатних і осіб, які не беруть участі в трудовому процесі; 2) забезпечення необхідної кількості і структури відтворення трудових ресурсів; 3) скорочення розриву в рівнях матеріального забезпечення працюючих і непрацюючих членів суспільства; 4) підвищення життєвого рівня різних соціальних груп населення, не залучених до трудового процесу.

Система соціального страхування має два основні напрямки роботи: 1) забезпечення профілактики, відновлення і збереження працездатності

робітників, включаючи проведення оздоровчих заходів і перепідготовки кадрів; 2) матеріальне забезпечення осіб, які втратили працездатність або не мали її. Унікальність інституту соціального страхування, що виконує "державно-суспільні" функції соціального захисту, полягає, у тому числі, і в його позитивному впливі на формування збалансованого "соціально-ринкового" менталітету населення.

Обумовлено це тим, що воно поєднує у собі, здавалося б, полярні і несумісні позиції: персональну відповідальність особистості за своє матеріальне благополуччя і колективну (солідарну) взаємодопомогу, ліберальні і соціал-демократичні принципи. Соціальне страхування виступає і як продукт громадянського суспільства (визначальна роль соціальних суб'єктів у фінансуванні і самоврядуванні), і як ефективний інструмент його побудови (демократичний характер організації, масовий масштаб залучення до нього практично усього працевлаштованого населення, прозорість фінансових потоків). Саме тому соціальне страхування – це механізм досягнення соціальної згоди, а ступінь його розвитку свідчить про рівень соціального захисту працівників.

Наближаючи сферу соціального захисту безпосередньо до найманих працівників, до їх родин і трудових колективів, соціальне страхування фактично стабілізує суспільство. Спільна участь працівників і роботодавців в управлінні діяльністю цього інституту, взаємна довіра і співробітництво – необхідна умова ефективного функціонування економіки. Образно говорячи, соціальне страхування можна порівняти з нервовою системою суспільного організму, що безпосередньо реагує на його потреби у захисті. При цьому соціальне страхування дозволяє збалансувати міру прояву і реалізації двох базових принципів побудови цивілізованого суспільства – особистої відповідальності і солідарної взаємодопомоги. Соціальне страхування захищає працівників і членів їх родин, при цьому воно поєднує (а не роз'єднує) людей; його інститути надають людині можливість реалізувати свою відповідальність і волю на основі соціальної справедливості.

Вітчизняна система соціального страхування на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України потребує особливої уваги науковців і спеціалістів-практиків. Фундаментальні основи системи соціального страхування України характеризуються високим ступенем науково-методологічної обґрунтованості. Однак вплив зовнішніх і внутрішніх відносно системи соціального страхування факторів значно ускладнює її функціонування. Крім того, кардинальні науково-технічні та соціально-економічні зміни, що спостерігаються в провідних країнах світу, формують виклики для соціального страхування як системи в загальному розумінні. Від швидкості та якості відповідей системи соціального страхування на зазначені виклики залежить підвищення ефективності соціального страхування.

Соціальне забезпечення поділяється на такі дві складові: систему соціального страхування і систему соціальної допомоги. Дані системи значно відрізняються одна від іншої за такими критеріями: 1) врахування або неврахування соціальних ризиків; 2) джерела фінансування; 3) організаційна структура. Стосовно першого критерію, в соціальному страхуванні використовується переважна кількість страхових принципів. Механізм фінансування соціального страхування заснований на оцінці і врахуванні ризиків. Однак в рамках соціальної допомоги поняття «ризик» не використовується, імовірність настання події не оцінюється. Стосовно другого критерію можна зазначити, що джерела фінансування соціального страхування формуються за рахунок страхових внесків, виплати здійснюються із фондів соціального страхування, а джерелами фінансування соціальної допомоги є податки, виплати при цьому здійснюються із Державного бюджету України. Стосовно третього критерію підкреслимо, що організаційна структура соціального страхування складається із чотирьох фондів соціального страхування, а організаційна структура системи соціальної допомоги включає в себе територіальні підрозділи Міністерства праці і соціальної політики.

Соціальне страхування є більш прогресивною системою у порівнянні із соціальною допомогою і має отримувати пріоритетний розвиток. Але при цьому існує коло завдань, які вирішуються виключно у рамках системи соціальної допомоги. У свою чергу соціальне страхування поділяється на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і добровільне соціальне страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування дозволяє суспільству вирішити проблему наявності такої категорії осіб, які нездатні оцінити необхідність заощадження коштів на майбутнє (тобто витрачають всі кошти на поточне споживання), не мають професійних навичок для здійснення раціонального вибору фінансових інструментів для інвестування заощаджень або вибору професійного фінансового посередника, не мають достатнього рівня поточної матеріальної забезпеченості для добровільного здійснення хоча б мінімальних заощаджень. Однак існує все ж таки певна категорія громадян, які можуть залишитися за межами соціального страхування та у майбутньому увійти до групи осіб, які втратили працездатність (наприклад, постійно, тобто мають пенсійний вік), однак при цьому не мають коштів для існування і не мають права на виплати із системи соціального страхування. До таких осіб відносяться особи, які в теперішній час не здійснюють внески до системи соціального страхування взагалі та розраховують на наявні в їх розпорядженні заощадження на майбутнє. Однак внаслідок фінансових криз або інших факторів такі заощадження можуть знецінитися або бути витраченими на поточне споживання. Необхідно зазначити, що за такого негативного (песимістичного) сценарію розвитку подій дана категорія осіб

може отримати певне матеріальне забезпечення в рамках системи соціальної допомоги.

Найважливішою економічною функцією соціального страхування є створення необхідних умов для відтворення трудових ресурсів у країні. Дана функція реалізується за рахунок: 1) формування грошових фондів для надання матеріального забезпечення непрацевдатним особам, а також тим працевдатним особам, які з незалежних від них обставин не беруть участі в трудовому процесі (тобто не мають змоги реалізувати свою працевдатність); 2) забезпечення необхідної кількості і структури трудових ресурсів (наприклад, здійснення таких матеріальних виплат, як оплата відпустки з вагітності та пологів, причому у 100 % розмірі заробітку незалежно від стажу); 3) скорочення розриву в рівнях матеріального забезпечення різних прошарків населення (перерозподіл доходів у трьох напрямках: горизонтальний, вертикальний і віковий перерозподіл). Система соціального страхування має два напрямки роботи: 1) профілактика і збереження працевдатності робітників (не тільки правова превенція, як у ринковому страхуванні, але й, що дуже важливо, фінансова превенція (включаючи надання соціальних послуг, спрямованих на попередження страхових випадків (страхування на випадок безробіття)), адже ринкові страхові компанії фінансову превенцію фактично не здійснюють); 2) матеріальне забезпечення осіб, з якими стався страховий випадок (включаючи і надання соціальних послуг, необхідних при настанні страхового випадку (страхування від нещасних випадків на виробництві)).

У діяльності фондів соціального страхування велике значення мають спільні фундаментальні основи функціонування, а саме: 1) єдина методологічна основа функціонування фондів соціального страхування (зокрема, принцип субсидування є ключовим для всієї системи соціального страхування і застосовується в діяльності кожного із фондів соціального страхування); 2) єдина фінансова основа функціонування фондів соціального страхування (переважна частина коштів надходить до фондів соціального страхування у вигляді страхових внесків, всі фонди соціального страхування функціонують на солідарній фінансовій основі, накопичувальна фінансова основа не застосовується); 3) єдина організаційна основа функціонування фондів соціального страхування (кожний із фондів соціального страхування представляє собою самоврядну неприбуткову установу, що функціонує на основі статуту, який затверджується на першому засіданні правління, управлінська ієрархія кожного із фондів соціального страхування складається із правління і виконавчої дирекції, основним принципом управління в кожному із фондів соціального страхування є принцип соціального партнерства).

Зазначені єдині фундаментальні основи діяльності фондів соціального страхування забезпечують функціонування соціального